

Z badań księdza profesora Janusza Mariańskiego nad religijnością i moralnością młodzieży szkół średnich w Polsce

Recenzja: Janusz Mariański, *Kondycja religijna i moralna młodzieży szkół średnich w latach 1988–1998–2005–2017 (raport z ogólnopolskich badań socjologicznych)*. Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2018, s. 723, ISBN: 978-83-8019-919-4.

Józef Baniak

ORCID: 0000-0002-8423-5362

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza*

Kondycja religijna i moralna uczniów szkół średnich, ich pozytywne lub negatywne postawy wobec religii i Kościoła instytucjonalnego – akceptacja lub odrzucanie jego doktryny religijnej i moralnej – stanowi problematykę niezmiernie złożoną i uwarunkowaną wieloma czynnikami, w wyniku czego zawsze budziła żywe zainteresowanie socjologów religii i moralności. Efektem ich studiów teoretycznych i badań empirycznych jest uporządkowana i sprawdzona wiedza naukowa, widoczna w opisach i analizach kierunków przemian postaw, poglądów i działań młodzieży polskiej, zarówno w jej życiu indywidualnym, jak i w życiu społecznym. Religia, moralność i Kościół instytucjonalny nie tylko wpisują się w osobisty los jednostki ludzkiej, lecz w równej mierze stanowią często mocną podstawę dla perspektywicznego rozwoju jej biografii, nadają sens jej życiu, z ich pomocą staje się ono celowe i sensowne. Jednakże wyniki tych badań informują także o krytycznym nastawieniu pewnego odsetka młodzieży licealnej w Polsce do religii i Kościoła, zwłaszcza do niektórych jego norm etycznych i moralnych, czy zasad regulujących religijność osobistą i publiczną (zob. Baniak, 2005).

---

* Instytut Socjologii, jozef.baniak@wp.pl

Pytanie o kondycję religijną i moralną młodzieży polskiej, o jej związek z Kościołem instytucjonalnym i jego doktryną, jest aktualne w każdym czasie i ważne z wielu powodów czy punktów widzenia. Znaczenie tego związku dostrzegł wiele lat temu prof. Edward Ciupak i zaznaczył, że: „poznanie, jaka jest religijność młodzieży, w jakim zakresie partycypuje w jej świadomości, dążeniach życiowych, ideałach, aspiracjach, w zachowaniach świątecznych i codziennych – pozwoli zrozumieć nieuchwytny w obserwacji potocznej proces ciągłości kulturowej narodu, manifestującej się w życiu religijnym młodych Polaków” (Ciupak, 1984, s. 5–6). W jego trafnej i dziś też aktualnej ocenie: „religijność młodzieży najogólniej charakteryzuje się dwiema orientacjami: manifestuje te wartości religijne, które spełniają warunek identyfikacji z grupą »swoich«, w szerokim rozumieniu tego pojęcia, oraz realizuje te zachowania religijne, które ułatwiają jej przystosowanie do norm i zasad akceptowanych w społecznym otoczeniu. W obu orientacjach religijność młodzieży badanego okresu prezentuje się nie tylko jako więź jej z lokalną grupą przynależności, lecz ma ona wymiar szerszy, łączy się z manifestowaniem patriotyzmu – więzi z ojczyzną w sensie ideologicznym” (Ciupak, 1984, s. 5–6).

W podobny sposób zmiany w świadomości religijnej i moralnej młodzieży polskiej ocenia ks. prof. Sławomir Henryk Zaręba: „nieco inaczej wyglądała percepcja religii i Kościoła w latach osiemdziesiątych, a inaczej w latach dziewięćdziesiątych oraz dzisiejszych. Kontekstowi społeczno-politycznemu lat osiemdziesiątych towarzyszyło większe przekonanie, że religia i Kościół będą miały w przyszłości nadal duży wpływ na rozwój wydarzeń w kraju. Będąc świadkami dynamicznych przeobrażeń strukturalnych, młodzież lat dziewięćdziesiątych nie podzielała już tego poglądu. Wraz z nowym ładem społecznym w Polsce, obecnie zmniejsza się świadomość młodych Polaków, uczących się i studiujących, na temat religii i Kościoła w społeczeństwie pluralistycznym. Młody człowiek lat osiemdziesiątych, a jego odpowiednik z końca lat dziewięćdziesiątych i dzisiejszych, to jakby dwie osobowości o podobnych cechach społeczno-demograficznych, ale już o nieco innej mentalności religijnej i moralnej. Dowodzą tego zwłaszcza obniżające się znacząco wskaźniki procentowe deklarujących religijność, przy równoczesnym odrzucaniu norm moralnych” (Zaręba, 2003, s. 296–297).

Młodzież szkolną i akademicką w Polsce przelomu wieków charakteryzowały dwa kryzysy o różnym natężeniu: kryzys tożsamości osobowej oraz kryzys tożsamości religijnej i moralnej. Kryzysy te stopniowo nasilały się już pod koniec XX wieku, a nasilenie ich wyraźnie wzrosło w obecnym wieku, zwłaszcza w drugiej jego dekadzie. Dla znacznego odsetka dzisiejszej młodzieży polskiej wartości religijne i moralne mają inne znaczenie niż w okresie wcześniejszym, dziś nie są postrzegane przez nią jako obowiązkowe, ale są kwestią swobodnego wyboru; co

więcej, nie są one stabilne czasowo, lecz są ambiwalentne. U podstaw tej zmiany w nastawieniu młodzieży polskiej do tych wartości znajdują się zarówno radykalne transformacje społeczne, kulturowe i polityczne w państwie, jak i zmiany w obyczajowości społecznej, w narastającej w tym czasie różnorodności celów i stylów życiowych ludzi. Zmiany te nie są i nie mogą być obojętne dla świadomości religijnej i moralnej młodzieży szkół średnich, która dopiero poszukuje własnego miejsca w Kościele i kształtuje swoją religijność i moralność. W tym procesie zmian osobowych oczekuje wsparcia i pomocy od różnych znaczących osób i instytucji, w tym także od Kościoła i duchowieństwa (Baniak, 2015, s. 21–23). Irena Borowik twierdzi, że orientacje religijne młodzieży polskiej zmieniają się powoli, że w tych zmianach nie jest widoczny wyrazisty i jednokierunkowy trend, natomiast pewne elementy zmian układają się w określone tendencje. W takim kontekście znajdują się choćby zmiany w postrzeganiu przez młodzież polską obyczajowości przedmażeńskiej, spadek regularnego uczestnictwa w praktykach religijnych, w tym w niedzielnej mszy świętej, przesunięcie od deklarowanej wiary do niezdecydowania, obojętności religijnej, a także do niewiary oraz krytyczny stosunek do katechezy szkolnej i do duchowieństwa (Borowik, 2012, s. 339–341).

Problematyką religijności i moralności polskiej młodzieży licealnej i akademickiej zajmuje się od dawna kilkunastu socjologów religii, którzy ukazują wyniki własnych badań w książkach i artykułach zamieszczanych w czasopismach specjalistycznych i popularnych. Jednakże czołową pozycję wśród badaczy i znawców tej problematyki zajmuje od lat 60. ubiegłego wieku do drugiej dekady obecnego wieku, bez najmniejszej wątpliwości, ks. prof. Janusz Mariański. Tej dynamicznej aktywności badawczej, naukowej i publikacyjnej nie zmniejszył obecnie, już jako emerytowany profesor KUL, lecz ciągle ogłasza drukiem liczne prace fragmentaryczne (artykuły) i książki. Nie sposób wymienić wszystkich jego publikacji w tym miejscu. Natomiast warto przypomnieć choćby kilka jego książek poświęconych wprost tej sferze życia młodzieży polskiej z obu wieków: 1) *Kondycja religijna i moralna młodych Polaków*. Nomos, Kraków 1991; 2) *Między nadzieją i zwątpieniem. Sens życia w świadomości młodzieży szkolnej*. Towarzystwo Naukowe KUL, Lublin 1998; 3) *Emigracja z Kościoła. Religijność młodzieży polskiej w warunkach zmian społecznych*. Wydawnictwo KUL, Lublin 2008; 4) *Przemiany moralności polskich maturzystów w latach 1994–2009. Studium socjologiczne*. Wydawnictwo KUL, Lublin 2011; 5) *Maturzyści puławscy w latach 1994–2016. Szkic do portretu młodych Polaków*. Warszawskie Wydawnictwo Socjologiczne, Warszawa 2019. Z obszernego rezerwuaru kompetentnej i obiektywnej naukowej wiedzy socjologicznej i metodologicznej poświęconej religijności i moralności polskiej młodzieży szkolnej i akademickiej, zamieszczonej w tych dziełach naukowych ks. prof. Janusza Mariańskiego, korzystali dawniej i korzystają obecnie nie tylko socjologowie religii i moralności młodzieży, ale również instytucje kościelne i świeckie zajmujące się instytucjonalnie formacją religijną, moralną,

światopoglądową i osobowościową młodego pokolenia Polaków. W rozwoju naukowym i badawczym młodych socjologów religii i teologów pastoralnych książki te odgrywają niezmiernie ważną rolę, chociaż trudno byłoby obejść się bez nich także doświadczonym badaczom tych sfer życia młodzieży polskiej.

Do wspomnianego wyżej rezerwuaru socjologicznych publikacji naukowych ks. prof. Janusza Mariańskiego należy, chyba najobszerniejsza, ale zarazem bardzo ważna i potrzebna z poznawczego punktu widzenia, książka *Kondycja religijna i moralna młodzieży szkół średnich w latach 1988 – 1998 – 2005 – 2017 (raport z ogólnopolskich badań socjologicznych)*, opublikowana w 2018 roku w Toruniu przez wydawnictwo Adam Marszałek. Istotną rolę odgrywa tu podtytuł – *Raport*, ponieważ autor w tej obszernej książce prezentuje wielowątkowo i precyzyjnie wyniki czterokrotnych badań socjologicznych, obejmujących łącznie 29-letni przedział czasu z pogranicza XX i XXI wieku, zrealizowanych na reprezentatywnych próbach ogólnopolskich młodzieży szkół średnich w Polsce. We wstępie kwestię tę autor ujmuje następująco:

W niniejszym opracowaniu opiszemy – w świetle czterokrotnych badań socjologicznych – dokonujące się zmiany w religijności i moralności oraz uznawanych wartościach młodzieży szkół średnich na przykładzie wybranych parametrów religijności: autodeklaracje wyznaniowe i religijne, wiara i wierzenia religijne, praktyki religijne, postawy wobec Kościoła, postawy moralne oraz uznawane wartości. W zakończeniu tego opracowania wskażemy na pewne prognozy i postulaty dotyczące polskiej religijności i polskiego katolicyzmu. Diagnoza społeczna obejmująca okres prawie 30 lat pozwala uchwycić pewne trendy rozwojowe i określić sytuację współczesną, która charakteryzuje się znaczną różnorodnością i dynamiką zmian. Biografie religijne i moralne ludzi młodych są niezwykle zindywidualizowane. W niniejszym raporcie socjologicznym zostały przedstawione wyniki badań socjologicznych zrealizowanych w latach: 1988/1989, 1998, 2005 i 2017, na próbach ogólnopolskich młodzieży uczęszczającej do szkół średnich. Badania w 2017 roku zrealizowano w konsorcjum badawczym Katedry Socjologii Religii w Instytucie Socjologii UKSW w Warszawie oraz Instytutu Statystyki Kościoła Katolickiego SAC na przełomie kwietnia i maja 2017 roku. Pierwszą wersję ogólnopolskiej próby młodzieży kształcącej się opracowano w 1988 roku. W 1998 roku próbę zaktualizowano. W 2005 roku, ze względu na dokonaną w międzyczasie reformę szkolnictwa średniego, przesunięto badania w szkołach średnich (tj. obecnie w szkołach ponadgimnazjalnych) z klas drugich liceów ogólnokształcących i techników do klas pierwszych w celu zachowania jednolitego wieku młodzieży ze szkół średnich. W szkołach policealnych w dalszym ciągu badano słuchaczy drugiego roku. W 2017 roku, ze względu na likwidację szkół policealnych, dokonano korekty próby na poziomie aktualizacji szkół średnich/zawodowych, zachowując tożsamą liczbę gniazd statystycznych równą 73 szkołom na obszarze następujących miejscowości: Warszawa, Gdańsk, Kraków, Lublin, Poznań, Chorzów, Wałbrzych, Ostrołęka, Myślenice, Chełmno, Szamotuły, Lubartów, Zawiercie, Lubliniec, Sieradz, Zduńska Wola, Stargard Szczeciński, Leszno, Busko Zdrój, Rzeszów, Białystok i Olsztyn.

W pomiarach w latach 1988, 1998, 2005, 2017 wykorzystano technikę badawczą f2f typu audytoryjnego PAPI. Sieć ankieterską stanowili studenci UKSW w Warszawie kierunków: socjologia, ekonomia oraz »Człowiek w cyberprzestrzeni«. Badanie terenowe zostało poprzedzone szkoleniem ankierów. Badaniu podlegali uczniowie liceów ogólnokształcących, techników oraz zasadniczych szkół zawodowych. Próba zakładana wynosiła $n = 1606$ uczniów, a próba efektywna wyniosła $n = 1339$ uczniów ($rr = 0,83$). Celem dopasowania struktury próby do struktury populacji zastosowano wagi wieńcowe typu RAKE. W celu zachowania standardów ESOMAR wypowiedzi respondentów miały charakter anonimowy. Badania socjologiczne przeprowadzono za pomocą tzw. ankiety rozdawanej, czyli poprzez przekazanie kwestionariuszy ankiet uczniom obecnym w danym dniu na lekcjach w szkole. Ankieta miała charakter anonimowy i została zrealizowana techniką audytoryjną w klasach szkolnych. W kwestionariuszu nie znalazły się pytania zbyt drażliwe, budzące nieufność i obawy odpowiadających lub wreszcie nieinteresujące w ogóle młodzież szkolną. Kwestionariusz ankiety składał się z pytań »zamkniętych«, z pytań »otwartych« i pytań »metryczkowych« (w sumie 66 pytań). Wypełnianie ankiety trwało przeciętnie około 45 minut (godzina lekcyjna). W badaniach socjologicznych wzięło udział łącznie 1339 osób, co stanowiło 83,4% założonej próby badawczej (s. 20–22). Przedmiotem tego raportu socjologicznego jest obszerny, ale nie całościowy, ujęcie stanu religijności i moralności młodzieży szkół średnich według przyjętych w socjologii parametrów religijności (s. 23). »Portret zbiorowy« religijności i moralności młodzieży polskiej z okresu lat 1988–2017 ukazujemy w zróżnicowaniu ze względu na cechy demograficzne i społeczne (s. 27).

Ten watek jest istotny, ponieważ ukazuje staranność metodologiczną autora w zakresie konceptualizacji i realizacji podjętych wówczas badań, która może stanowić wzór postępowania dla innych badaczy tej problematyki.

Strukturalnie książkę tę tworzą trzy odrębne rozdziały, kończące się syntetycznymi podsumowaniami, zakończenie, wykaz skrótów, obszerna bibliografia, licząca ogółem 597 prac, w tym 49 obcojęzycznych, dwa aneksy – kwestionariusz ankiety badawczej oraz wykaz 64 tabel, w tym wiele z nich jest wieloczętonowych, obrazujących zależności między różnymi cechami respondentów oraz między innymi czynnikami a religijnością i moralnością badanej w tym okresie młodzieży szkół średnich. Bez tych tabel wiedza o kondycji religijnej i moralnej respondentów byłaby niepełna, zaciemniająca portret ich religijności i moralności. Tabele statystyczne spotykamy także w treści poszczególnych rozdziałów, w których autor prezentuje dane zglobalizowane z całego okresu badań dotyczące wybranych zależności między religijnością i moralnością a niektórymi czynnikami zewnętrznymi lub cechami badanych osób.

W pierwszym rozdziale, *Kondycja religijna młodzieży szkolnej* (s. 31–198), znajdujemy precyzyjnie sporządzone analizy socjologiczne i sformułowane obiektywnie wnioski autora książki obejmujące następujące elementy religijności badanej młodzieży szkolnej: przynależność wyznaniowa; przynależność religijna; zmiany postaw religijnych w świadomości młodzieży; doświadczenie religijne; wiara

i wierzenia religijne; praktyki religijne obowiązkowe i nadobowiązkowe; postawy wobec Kościoła i duchowieństwa. W podsumowaniu tego rozdziału autor formułuje kilka ważnych i obiektywnych wniosków dotyczących poziomu i dynamiki religijności badanej młodzieży szkolnej oraz stawia pytania o dalsze jej nastawienie do religii, wiary, Kościoła i duchowieństwa: „Przeprowadzone w latach 1988–2017 ogólnopolskie badania socjologiczne ukazują rozmiary dokonujących się przekształceń w religijności młodzieży” (s. 193); „Wśród młodzieży szkolnej w 2017 roku głęboko wierzący i wierzący nie są już wyraźnie dominującą kategorią autodyficyjną i obejmują nieco ponad połowę badanej młodzieży (53,9%). W latach 1988–2017 zmniejszył się on o 28,4%. Jest to zmiana świadcząca o sekularyzowaniu się świadomości religijnej młodzieży polskiej. Prawie co czwarty ankietowany w 2017 roku nie potrafił w sposób zdecydowany określić swojego statusu wobec religii (23,3%)” (s. 194); „Jeśli chodzi o »jakość« religijności młodych Polaków, to możemy przede wszystkim stwierdzić, że jest to w znacznej mierze religijność o charakterze selektywnym, w jakimś stopniu niekonsekwentna i niedokończona, o silnych tendencjach indywidualistycznych. Młodzież szkół średnich coraz częściej kwestionuje podstawowe prawdy wiary (istnienie Boga, stworzenie świata, istnienie Trójcy Świętej, objawiony charakter Biblii, zbawcza misja Chrystusa). Wskaźnik badanych, którzy nie wierzyli w dogmaty wiary, nie przekraczał z reguły 20%, częściej natomiast nie potrafili oni udzielić jednoznacznej odpowiedzi” (s. 197); „Obecny kształt religijności młodzieży szkolnej i jej przemiany w latach 1988–2017 wskazują na przyspieszone procesy sekularyzacyjne w naszym kraju” (s. 198).

W drugim rozdziale, *Kondycja moralna młodzieży szkolnej* (s. 199–212), autor uwzględnił następujące składniki moralności badanej młodzieży szkolnej: stosunek jej do ogólnych norm moralnych; opinie jej dotyczące Dekalogu – stosowności praktycznej poszczególnych przykazań; permissywizm i relatywizm moralny badanych; postawy respondentów wobec katolickich norm moralności małżeńsko-rodzinnej; aktualne (nowe) problemy moralne i nastawienie młodzieży do nich (bioetyka, in vitro, eutanazja, klonowanie ludzi, związki homoseksualne i adopcja w nich dzieci, transseksualizm i zmiana płci).

W podsumowaniu autor sformułował obiektywne i trafne wnioski dotyczące zarówno kondycji moralnej badanej w tym okresie młodzieży szkolnej, jak i zmian następujących w tej sferze jej życia osobistego i społecznego: „Ukazany świat wartości i norm moralnych młodzieży polskiej jest z pewnością niepełny i z wieloma niewiadomymi. »Portret« ten wymaga jeszcze dodatkowych uzupełnień. Ukazuje on w zasadzie procesy odchodzenia od katolickiej moralności, pomija zaś problemy kształtowania się »nowej« moralności w miejsce kwestionowanych wartości i norm katolickich, zwłaszcza świadomość moralna katolików w odniesieniu do małżeństwa i rodziny ulega procesom pluralizacji i relatywizacji. Wyraźnie słabnie

rygoryzm w kwestiach związanych z seksualnością. W wyraźnym kryzysie są normy związane z nierozzerwalnością małżeństwa, z czystością przedmażeńską i regulacją poczęć, a częściowo także normy chroniące życie ludzkie od poczęcia do naturalnej śmierci. Około trzy czwarte młodzieży szkolnej opowiada się za procedurami in vitro, około dwie trzecie za eutanazją. Prawie połowa badanych aprobuje klonowanie ludzi i związki homoseksualne, nieco mniej adopcję dzieci przez pary jedнопłciowe i zmianę płci. Zebrane wyniki badań socjologicznych i sondaże opinii publicznej świadczą o znaczącym rozziwieniu pomiędzy religią katolicką oraz moralnością małżeńską i rodzinną oraz problemami bioetycznymi” (s. 308–309). Następnie zaznacza: „Podsumowując rozważania nad kondycją moralną młodzieży szkolnej, można ogólnie powiedzieć, że tylko mniejszość badanych popiera bez zastrzeżeń doktrynę moralną Kościoła katolickiego. Przeciętny wskaźnik dwunastu ocenianych kwestii wynosił w 2017 roku 31,7% i był niższy od tego z 1988 roku o 10,4%” (s. 310). „Głęboko wierzący znacznie częściej (44,1%) niż wierzący (36,7%), niezdecydowani w sprawach wiary (29,3%), obojętni religijnie (22,7%) i niewierzący (16,0%) akceptowali wartości i katolickie normy moralne. Osoby uczęszczające do kościoła w każdą niedzielę (43,6%) charakteryzowały się wyższą aprobatą wartości i norm moralnych niż uczęszczające do kościoła prawie w każdą niedzielę (33,9%), około jeden lub dwa razy w miesiącu (31,0%), tylko w wielkie święta (29,6%), tylko z okazji ślubu, pogrzebu itp. (25,3%) i w ogóle nieuczęszczający do kościoła (21,3%). W świetle zarysowanych tendencji relatywistycznych młodzieży polskiej można wyrazić obawę, że ten stan rzeczy będzie rzutować na stosunek jej do wartości i norm moralnych w przyszłości” (s. 312).

W rozdziale trzecim, *Wartości jako wyznaczniki kondycji religijnej i moralnej młodzieży szkolnej* (s. 313–398), są zamieszczone następujące zagadnienia: socjologiczne pojęcie wartości; wartości codzienne nadające sens życiu; wartości uroczyste; wartości podstawowe w świadomości młodzieży szkolnej; wartości prospołeczne i egoistyczne. W części wstępnej tego rozdziału autor informuje, że: „W naszych rozważaniach zwrócimy uwagę na wartości ogólne i konkretne, wartości nadające sens życiu, wartości uroczyste, wartości prospołeczne i egoistyczne. Będą to zarówno wartości niezwykle ważne w życiu młodzieży uczącej się, nadające sens życiu, jak i mniej ważne, ale przynoszące jednostce zadowolenie i poczucie satysfakcji w życiu. Można by je określić jako pewne orientacje życiowe lub wartości życiowe. Zarówno poszczególne wartości, jak i ich hierarchie (ich systemy) są w fazie stawania się, formowania, w stanie pewnego niedokończonego projektu. Jako wartości deklarowane nie zawsze w pełni pokrywają się z wartościami uznanymi lub realizowanymi w praktyce życia codziennego” (s. 321–322). Wartości te, jak autor zaznacza, odgrywają ważną, a niekiedy istotną rolę w życiu religijnym i w moralności każdego człowieka, a zwłaszcza w religijności i moralności młodej jednostki, będące właśnie wyznacznikami jej kondycji religijnej i moralnej.

Z kolei w podsumowaniu analiz dokonanych w poszczególnych częściach rozdziału autor formułuje kilka ważnych spostrzeżeń: „W charakterystyce kondycji religijnej i moralnej wartości codzienne, wartości podstawowe, wartości tworzące sens i wartości ostateczne zajmują ważne miejsce w życiu ludzi. Wielka miłość, szczęśliwe życie rodzinne, zdobycie ludzkiego zaufania i własnego miejsca w społeczeństwie, stanowią podstawę systemu aksjologicznego w perspektywie poszukiwania sensu życia. Wartości dotyczące współżycia z ludźmi mają uniwersalny charakter i w niewielkim stopniu podlegają modyfikacjom. Są one zawężone do prywatno-rodzinnego kręgu, zapewniającego bezpieczne życie bez napięć i konfliktów. W latach 1988–2017 zyskały na znaczeniu wartości związane z pracą, dobrobytem, wykształceniem, dążeniem do wybranego celu – to wartości, które są zapewne wzmacniane w warunkach radykalnych zmian związanych z modernizacją społeczną. W środowiskach młodzieżowych w Polsce tendencje indywidualizacyjne są dostrzegane zarówno w wyborze celów i dążeń życiowych (wartości życiowe), jak i wartości uznawanych za sensotwórcze. Akcentowana podmiotowość jest często ukierunkowana na poszukiwanie osobistego szczęścia »tu i teraz«, wśród wartości będących niejako w »zasięgu ręki«, czyli możliwych do osiągnięcia” (s. 392).

Dalej autor ukazuje nastawienie polskiej młodzieży szkolnej z tamtych lat do wartości religijnych i stwierdza, że: „Wyraźnie obniżyła się ranga wartości religijnych. Wartość »głęboka wiara religijna« była wybierana w 1988 roku przez 50,5% badanej młodzieży szkolnej i przez 20,0% – w 2017 roku (spadek o 30,5 p. proc.). Wśród wartości naczelnych (»najważniejsza z ważnych«) religię wybrało 19,1% ankietowanych w 1988 roku (pozycja pierwsza) i 4,0% (pozycja ósma) – w 2017 roku (różnica 15,1 p. proc.). Religia zajmuje bardzo niską pozycję wśród wartości uroczystych, tzn. tych, dla których warto poświęcić życie. W 1988 roku 63,1% badanych ze szkół średnich w skali ogólnopolskiej deklarowało gotowość poświęcenia życia dla obrony religii, w 2017 roku – 37,0% (spadek o 26,1 p. proc.). W 1988 roku 46,7% ankietowanej młodzieży szkolnej akceptowało religię jako wartość ważną dla narodu polskiego, w 2017 roku – 25,7% (spadek o 21,0 p. proc.). W latach 1988–2017 wartości religijne straciły wyraźnie na znaczeniu” (s. 392–393).

Książka ta stanowi głębokie źródło naukowej wiedzy socjologicznej o poglądach, postawach, wierzeniach i zachowaniach religijnych i moralnych badanej w tym 29-letnim okresie młodzieży szkół średnich w Polsce, jak również dokładnie informuje o kierunkach zmian w nastawieniu tej młodzieży do wiary religijnej, religii, Kościoła instytucjonalnego i jego doktryny religijnej i moralnej oraz do duchowieństwa, które było w tym czasie odpowiedzialne za jej formację religijną, duchową i moralną. Z tego źródła już korzystają socjologowie religii i inni badacze problematyki życia osobistego i społecznego, religijności i moralności młodzie-

ży, a bez wątpienia będą nadal oni korzystać z niego, jak również z wzorowo inicjowanych metodologicznie i poprawnie zrealizowanych badań socjologicznych przez autora tej książki. Wyniki tych badań opisał on przystępnym językiem w kolejnych jej rozdziałach. Książka jest obszerna w swej treści, a mimo to czyta się ją bez większych problemów, gdyż wzbudza zainteresowanie podjętą i opisywaną problematyką ważnych sfer życia polskiej młodzieży, jakimi są bez wątpienia jej religijność i moralność, ujmowane tu wielowatkowo i z kilku punktów widzenia. Należy dodać, że oprócz wysokich walorów naukowych i socjologicznych, książka ta ma także cechy dzieła dydaktycznego, które może pomagać wykładowcom socjologii religii i socjologii moralności w tworzeniu własnych koncepcji wykładu i w przekazywaniu tej wiedzy studentom, a pedagogom i wychowawcom młodzieży szkolnej w konstruowaniu jej osobowości i w dbaniu o prawidłowy rozwój społeczny, duchowy i moralny. Wyniki wielu badań socjologicznych na ten temat ukazanych w treści tej książki odegrają zapewne istotną rolę w procesie wszechstronnego rozwoju młodzieży.

Jednocześnie należy zaznaczyć, że w pełni profesjonalne od strony statystycznej i socjologicznej podejście autora i zespołu jego współpracowników do przedmiotu tych badań stało się najlepszą gwarancją dla uzyskania rzetelnych, obiektywnych i przekonujących wyników naukowych na podjęty temat. Wyniki te zostały równie profesjonalnie i rzeczowo ukazane w opisach oraz analizach statystycznych i socjologicznych w kolejnych częściach książki. Liczne tabele statystyczne i matematyczne ujęte w aneksie drugim są również ewidentnym dowodem profesjonalności i potwierdzeniem wielkiego nakładu pracy autora, jaką należało włożyć w zainicjowanie i przeprowadzenie wszystkich badań oraz opracowanie i ukazanie ich wyników w tym raporcie socjologicznym. Raport oraz ukazana w nim wielowatkowa analiza wyników badań nad kondycją religijną i moralną młodzieży polskiej przełomu XX i XXI wieku będą zapewne przykładem i wzorem do naśladowania przez potencjalnych badaczy tej problematyki.

Bibliografia

- Baniak, J. (2005). Jaka jest naprawdę religijność i moralność młodzieży polskiej z początku XXI wieku?, *Socjologia Religii*, 3, 7–12.
- Baniak, J. (2015). *Religia katolicka i Kościół rzymskokatolicki w opiniach polskiej młodzieży. Od akceptacji do kontestacji*. Nomos.
- Borowik, I. (2012). Religijność w Polsce w okresie transformacji – na tropach zmian. W: K. Frysztacki, P. Sztompka (red.), *Polska początku XXI wieku: przemiany kulturowe i cywilizacyjne* (s. 333–348). PAN Warszawska Drukarnia Naukowa.
- Ciupak, E. (1984). *Religijność młodego Polaka*. Książka i Wiedza.
- Zaręba, S. H. (2003). Religijność młodzieży polskiej w warunkach nowego ładu społeczno-politycznego, *Ateneum Kąpańskie*, 141(2–3), 275–298.